

ФРАНЦУЗ ТИЛИДА “LE POLITIQUEMENT CORRECT”(НУТҚИЙ ҲУШЁРЛИК) ҲОЛАТИНИ ИФОДАЛАШДА ЛИТОТА ВОСИТАСИНING ЎРНИ

*Маматқулов Абдулхафиз Латипович,
АндДУ доценти, филология фанлари номзоди*

Калит сўзлар: “нутқий ҳушёрлик”, тил, нутқ, нутқ объекти, тасвирий воситалар, литота, префикс, мейозис, негатив маъно.

Ижтимоий ҳодиса сифатида фаолият кўрсатаётган тил доимий ҳаракатдадир. Тил - нафақат тафаккур маҳсули, маълум бир фикрни ифода этувчи восита, балки у бутун бир олам, коинотнинг таркиби ҳамда мазмун-моҳиятини инсон онгида акс эттиришга хизмат қилувчи мураккаб ҳодиса саналади.

Тил халқларни яқинлаштирувчи, жипслаштирувчи, энг қудратли ва энг ишончли воситадир. У ўзида инсоннинг жамики ҳис-туйғуларини, ақл-идрокини, иймон-этикодини ва борлигини намоён қилади, мужассам қилади, тафаккурни шакллантиради [1. 5].

Шунингдек, тил биринчи навбатда инсондаги ўзини ўзи англашнинг мавжудлик усулидир. У ёки бу тилда гапириш тилнинг туб моҳиятига етиб бориш, моҳият истиқомат қиладиган жойга кириш демакдир. Демак, инсоннинг мавжудлиги, унинг моҳияти тилда мавжуд бўлади. Тил кишиларнинг фикр ва мулоҳазаларини ифодалайди, улар учун мулоқот воситаси сифатида хизмат қилади. Тил айна вақтнинг ўзида инсон маданиятининг буюк маҳсули ва ривожланиш имконияти ҳамдир, чунки инсоннинг инсон сифатида шаклланишида унинг тафаккури ва нутқи асосий аҳамиятга эга, тилни эгаллаш инсоннинг энг зарур вазифасидир.

Маълумки, тил миллатлараро алоқа воситаси, тажриба ва билимларни, миллий маданиятни сақлаш, уларни авлодлардан авлодларга етказиш қуроли ҳам бўлиб хизмат қилади. Бундан ташқари тил фикр ва мулоҳазани шакллантиради, кундалик мулоқотни юзага келтиради.

Шу кунгача француз адабий тилининг, шунингдек, шева ва

диалектларнинг фонетикаси, морфологик системаси, имлоси, графикаси ва орфографиясини ўрганиш бўйича бир қатор муваффақиятларга эришилди. Бундай тадқиқот натижалари француз адабий тилининг лингвистик хусусиятларини очиш ва илмий умумлаштиришга хизмат қилибгина қолмасдан, француз адабий тили маданиятини кўтаришга ҳам сезиларли даражада ҳисса қўшди. Шу кунга қадар француз тилшунослигида нутқнинг ўзи, яъни француз нутқи ўзига хос ҳодиса, махсус категория сифатида етарлича ўрганилмаган. Бунда нутқ ва тил, нутқнинг муҳим лингвистик ва лингвистик бўлмаган томонлари, монологик ва диалогик нутқ уларнинг ўзаро муносабатини тил-норманутқ, тил-адабий, тил-адабий норма-адабий нутқ, тил системаси ва нутқий система, француз нутқининг типлари, турлари, нутқ стиллари, ички ва ташқи нутқ, нутқдаги лингвистик, психологик, мантиқий, этикавий томонлар ва уларнинг ўзаро муносабати, француз тилидаги тилга хос воситалар, уларнинг ўзаро муносабати сингари муаммолар етарлича тадқиқ қилинмаган.

Сўзлашув нутқиға бағишланган турли илмий адабиётларда ушбу нутқий ҳодисаларнинг баъзи томонлари ҳақида маълумотлар берилди, яъни тадқиқотчилар сўзлашув нутқиға хос белгилар, хусусиятлар, унинг ўзига хос томонларини аниқлашга интилдилар. Аммо, сўзлашув нутқиға хос бундай томонларни кўрсатиш авторларда турли хил учрайди.

Жамиятда юз бераётган ўзгаришлар тилда, албатта, ўз ифодасини топади. Шунинг учун ҳам нутқий фаолиятнинг

таркибий қисми ҳисобланган “*le politiquement correct*” (нутқий хушёрлик) тушунчасини ижтимоий ҳодиса сифатида тилшунослик нуктаи назардан ўрганиш мақсадга мувофиқдир.

“Нутқий хушёрлик” – тилшуносликда янгича ёндашув бўлиб, нутқ фаолиятида ҳар қандай камситишларга йўл қўймасликни, ноқулай ибораларни қўлламасликни билдиради. Бу тушунчанинг асл моҳияти нутқ жараёнида у ёки бу майда этник (ирқий, жинсий, ижтимоий) гуруҳ вакилларининг иззат-нафсига, нафсониятига, ҳамиятига тегиб кетмаслик ёки ҳаётдаги нохуш воқеа-ҳодисаларни яшириш ёки ниқоблаш, сўзловчининг мақоми ва гапнинг нима ҳақида бораётганлигини аниқ кўрсатишдан иборат. Шунга мос равишда тилда янги-янги тушунчалар пайдо бўла бошлайди, улар нутқ объектини тўғридан-тўғри, дангал, ошқора ифодаламай, уни юмшоқроқ, қочиримлар йўли билан тавсифлашга хизмат қилади.

“Нутқий хушёрлик” тушунчасини ифодаловчи тасвирий воситалар: эвфемизм, табу, таянч сўзлар, иборалар, перифраза, гипероним, литота, махсус атамалар, аббревиатура, ўзлаштирилган сўз ва иборалар, метафоризация, эллипсис, фикрни яшириш, окказионал сўз ва бирикмалар, номнинг турдан турга кўчирилиши, метонимик кўчим, сўз яшаш, алмаштириш усулида ифодаланди.

Нутқнинг “нутқий хушёрлик” ҳолатини ифодаловчи сўз ва иборалар литота риторик воситаси билан ифодаланиши мумкин.

А.Ҳожиев таъбирича литота (< грекча. *litótés* – оддийлик) – “нарса, ҳодиса ёки белгининг ҳажми, кучи кабиларни камайтириб тасвирлаш. Масалан, *кўп ўрнига оз эмас, яхши ўрнида ёмон эмас* формасининг қўлланилиши” [2. 52].

Демак, литота – бу:

Биринчидан, “риторик кичрайтириш” воситаси бўлиб, зид маънодаги антонимлардан иборат бўлади:

ўзбек тилида: Буни тушуниш қийин эмас – буни тушуниш осон ;

рус тилида: “*Нетрудно догадаться*” – “*Легко догадаться*” ;

француз тилида: “*Pas mal*” – “*bien*” .

Иккинчидан, бу – мейозис, яъни бирор нарсанинг маълум-машҳур даражаси ёки хусусиятини камайтириб кўрсатувчи нутқ фигураси: *мальчик с пальчик* (*тирноқдай бола*).

Шундай қилиб, литота – бу қарама-қарши маънони зидлаш орқали алмашинган сўзнинг ижобийлашган, яхшиланган варианты. Бунда зиддийлик ташқи унсурлар воситасида белгиланади.

Сўзловчи ахборотидаги нохушлик, денотатва ифода ўртасидаги номутаносиблик гипероним ва литоталар орқали юмшатилиб ифодаланади. Тил тизимида денотатга хос салбий кўшимча маъно, коннотация бу ерда текисланади, юмшоқ, силлиқ ифодага эга бўлади. Фикрни аниқ билдириш, айтилаётган хабарда қатъийликнинг йўқлиги билан стилистик самарага эришилади. Демак, “нутқий хушёрлик” услубининг асосий талаби – акс эттирилаётган тушунчанинг негатив маъно компонентларини яшириш учун нарса, воқеа-ҳодиса юмшоқ, пардали ифодалашдир.

“Нутқий хушёрлик”ни ҳосил қилишда бу стилистик воситанинг аҳамияти катталиги ва кенг тарқалганлиги боис кўпчилик француз тилшунослари *унилитотомания* деб аташмоқда. Биз нутқий хушёр литоталарнинг қуйидаги шаклий кўрсаткичларини аниқладик:

1) предметнинг маълум хусусиятини камайтириб беришга хизмат қилувчи *pas très, ne plus* каби жуфт равишлардан фойдаланиш:

Аёл кишининг хунуқлигини кўрсатиш учун “*laide*” сўзи ўрнига *Elle n'est pas très belle* (у жуда чиройли эмас);

Бирор кишининг катта ёшда эканлигини кўрсатиш учун “*vieux*” ўрнига *Je n'ai plus 20 ans* ; катта ёшни бевосита ифодалаш учун эса *Il (elle) n'est pas maigre* қўлланилади.

2) *Non-, dé-, sous-, in-, im-, anti-, mal-* префикслари ва префикс унсурлари

ёрдамида яратилган янги сўзлар – неологизмларнинг пайдо бўлиши:

Non префикси ёрдамида ясалган “нуткий хушёр” литоталар ҳозирги француз тилида анчагина. Масалан:

ўлимни ифодаловчи “*la mort*” сўзи ўрнида янги *la non-vie* (айн.: “хаётмас”) пайдо бўлди;

ўликни ифодаловчи “*mort*” ўрнига *une personne non-vivante* пайдо бўлди;

ногиронни ифодаловчи “*un invalide*”, “*un handicapé*” ўрнига *une personne non-mouvante* (айн.: – “ҳаракатланмайдиган киши”);

силлиқбош кишини ифодаловчи “*un chauve*” ўрнига *Un non-peignant* (айн.: “тароқ ишлатмайдиган киши”) пайдо бўлди;

мағлубият билан тугаган матчни ифодаловчи “*un mauvais match*” ўрнига “*Un non-match*” пайдо бўлди;

ҳийла, найрангни ифодаловчи “*une dérobade*” ўрнига *Une non-réponse* (“жавоб эмас”) пайдо бўлди;

мағлубият маъносидаги «*un échec*» ўрнига *Une non-réussite* (айн.: “ютуқ эмас”) пайдо бўлди;

“*le chômage*” (ишсизлик) ўрнига *Le non-travail* (“иш эмас”) пайдо бўлди;

“*la campagne*” (қишлоқ) ўрнига *La non-ville* (“шаҳармас”) пайдо бўлди;

“*couples contre nature*” (гомосексуал жуфтлик) ўрнига *Des couples non-traditionnels* (“ноанъанавий жуфтлик”) пайдо бўлди;

Dé префиксибевани ифодаловчи “*un veuf*” ўрнига *Un déconjoint involontaire* (боғлиқ бўлмаган сабабларга кўра эрсиз қолган аёл) пайдо бўлди;

pauvre (камбағал) ўрнига *Un défavorise / un désaxe* (нохуш шароитга тушиб қолган киши) пайдо бўлди;

ёлғонни ифодаловчи “*mensonge*” ўрнига *Une désinformation* (дезинформация) пайдо бўлди;

“*fou*”(телба) ўрнига *Un déstabilisé mental* (ақлан ноқис) пайдо бўлди;

ажралишни ифодаловчи “*divorce*” ўрнига *Un démariage* пайдо бўлди;

такиқни ифодаловчи “*interdire*” ўрнига *Déconseiller* пайдо бўлди;

“*licenciements*” (ишдан бўшатиш) ўрнига *Un dégraissage* пайдо бўлди ваҳ.

In-/im префикслари

“*grossiereté*” (кўполлик) ўрнига

Indélicatesse

“*grossier*” (кўпол) ўрнига *Impoli*

“*saleté*” (лой) ўрнига *Impureté*

“*faim*” (очлик) ўрнига

Insécurité alimentaire

Mal префикси кар кишини

ифодаловчи “*un sourd*” ўрнига *Un mal-entendant* (ёмон эшитадиган) пайдо бўлди;

нокулай уйни ифодаловчи “*un taudis*” (кулба) ўрнига *Un mal-logement* (ёмон уй) пайдо бўлди;

эси паст маъносидаги “*un sou*” (тентак) ўрнига *Un mal comprenant* (айн.: – “ёмон тушунадиган”) пайдо бўлди.

Sous префикси камбағал

мамлакатларни ифодаловчи “*des pays pauvres*” ўрнига *Des pays sous-développés* пайдо бўлди;

Аҳолининг камбағал қатламини ифодаловчи “*pauvres*” ўрнига *Des sous-privilegiés* пайдо бўлди.

1. **Мейозисдан** фойдаланиш: *miro (miraud)* (сўзнинг туб маъноси “кўзи ожизроқ”).

2. **Кичрайтириши -эркалатиши шакллари** нохуш тасаввурни силлиқлаштиришга ёрдам беради: “семиз” маъносида *grassouillet, rondelet*, “озғин” маъносида *maigrelet, sécot* ишлатилади.

Бундан ташқари, муқобил сўзлар билан алмаштиришда қуйидагиларга эътибор қилинади:

1) **мейозис** муаммонинг даражасини камайтириш ва анча силлиқ самара кўрсаткичини таъминлашда кўл келади. Масалан, “касалик” ўрнига *malaise, indisposition*, “оғримок” ўрнига *être indisposé* ишлатилади.

2) кекса одамга нисбатан қўлланган *âges* сўзи– **мейозис ҳодисасини** ифодалайди, чунки бу сўз чекланган сифат даражасини билдиради.

3) семизлик ва озғинликнинг сўз ва иборалар билан ифодалашда белгининг

интенсивлик даражасини камайтириб
ифодаловчи *мейозис* катта роль ўйнайди.
Масалан, “gros” ўрнига *corpulent, replet,*
“obésité” ўрнига *embonpoint,* “maigre”
ўрнига *sec* ишлатилади.

Хулоса қилиб айтганда, француз
тилида нутқ одоби доирасида нутқий
хушёрлик тушунчасини ифодалашда
литота воситасининг ўрни муҳим аҳамият
қасб этади.

Адабиётлар:

- 1) Маматов А.Э. “Тилнинг энг муҳим 100 та функцияси”. -Т.: -2014. Bayoz. 5-бет
- 2) Хожиев А. Лингвистик терминларнинг изоҳли луғати. -Т.: Ўқитувчи, 1985 . - Б 168
- 3) Dictionnaire de la langue française. Lexis. - Larousse, 1974. -2110p.
- 4) Le Petit Robert. Dictionnaire de la langue française. - Paris.: Dictionnaire le Robert, 1997. - 2555 p.
- 5) Розенталь Д.Э., Теленкова М.А. Словарь-справочник лингвистических терминов. - М.: Астрель, АСТ, 2000. - 624 с.

Маматқулов А. Роль средства litota в выражении “политкорректности” во французском языке. В данной статье обсуждается роль инструмента litota в выражении концепции «политкорректность» в контексте речевого этикета во французском языке.

Mamatqulov A. The role of litota in the expression of “political correctness” in the French language. This article discusses the role of the litota in expressing the concept of "political correctness" in the context of speech etiquette in French.